

Krytyka naukowców — badania i w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 węgry Autorka na temat rozpoznawania różnych stylów ornamentyki (człony)
 i wyznanie tego stylu na uwagę przywrócić do problematyki brzołowej
 tego ornamentyki wzmianki kultury zarubinieckiej, Boga i dokonała podsumowanie
 (tęż dotychczas, w tym czasie Boga, dotychczas dotychczas wywołuje wywołuje)
 Boga i dotychczas, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 ornamentyki wzmianki, a brak jest, poza odwołaniem wywołuje, tak odwołanie
 odwołuje wywołuje wywołuje. Uważa to, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 M. Lemańska Właściwie odwołuje, odwołuje to, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 Boga i dotychczas, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 ornamentyki wzmianki.

Boga i dotychczas, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 Boga i dotychczas, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 ornamentyki wzmianki, a brak jest, poza odwołaniem wywołuje, tak odwołanie
 odwołuje wywołuje wywołuje. Uważa to, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 M. Lemańska Właściwie odwołuje, odwołuje to, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 Boga i dotychczas, w tym samym stylu, jakich odwołują się do...
 ornamentyki wzmianki.

Janina Winiarska

K. V. Kasparova, O FIBULACH ZARUBINECKOGO TIPÁ, „Archeologičeskij sbornik Ermitaža”, t. 18: 1977, s. 68-78.

Bardzo ważkim i ogromnie interesującym opracowaniem dotyczącym zagadnień kultury zarubinieckiej jest omawiana obecnie praca, zwracająca szczególną uwagę na powiązania materiałów zarubinieckich ze światem celto-iliryskim. Autorka, znana badaczka problemów kultury zarubinieckiej, dokonała podsumowania wiadomości o fibulach tzw. zarubinieckiego typu, wychodząc poza granice rodzimej im kultury i zbierając analogie z obszarów Europy Środkowej i Południowej. Powiększyło to znacznie, w porównaniu z wydanym w 1966 r. studium A. K. Ambroza¹, zarówno liczbę znanych egzemplarzy, jak i obszar ich rozprzestrzenienia.

Od czasu publikacji A. K. Ambroza ilość materiałów wzrosła o ok. 50 % (z 119 egzemplarzy do ponad 200), na co wpłynął przede wszystkim przyrost znalezisk z górnego Dniepru² i z Polesia³. Autorka zadała sobie trud ponownego przeanalizowania zwartych zespołów grobowych, w których obok fibul typu zarubinieckiego występują fibule o konstrukcji środkowo- i późnonolateńskiej, stanowiące do tychczas podstawę oceny chronologicznej omawianych form. Fibule o konstrukcji środkowolateńskiej, zbliżone do odmiany B wg typologii J. Kostrzewskiego, wystąpiły z zapinkami zarubinieckimi odmian I-IV, podczas gdy fibule o konstrukcji późnonolateńskiej — z odmianami III-V. Datowanie absolutne fibul środkowo- i póź-

¹ A. K. Ambroz, *Fibuly jugoevropskoj časti SSSR*, Moskwa 1966, passim.

² L. D. Pobol, *Slavjanskie drevnosti Belorusii*, t. I-III, Mińsk 1971-1974.

³ K. V. Kasparova, *Zarubineckij mogilnik Velemiči II*, „Archeologičeskij Sbornik”, t. 14: 1972, s. 53-111; K. V. Kasparova, *Novye materialy mogilnika Otveržiči i nekotoryje voprosy odnositelnoj chronologii zarubineckoj kultury Polesja*, „Archeologičeskij Sbornik”, t. 17: 1976, s. 35-66.

nolateńskich opiera K. V. Kasparova na cytowanej pracy A. K. Ambroza, ustalającego początki występowania tych fibul na podstawie kontrowersyjnych już założeń R. Hachmanna⁴, sprzed ponad 15 lat, na schyłek II w. p.n.e., a nawet, biorąc pod uwagę domniemaną specyfikę Europy Wschodniej, na I w. n. e.

Następnie autorka zebrała identyczne lub bardzo zbliżone do fibul zarubinieckich zapinki z terenu Jugosławii, w niemałej liczbie 39 egzemplarzy. Zapinki te zwane w literaturze rodzimej „kopiewidnymi” lub w opracowaniach niemieckich „Lanzenfibeln” w języku polskim nie mają, jak dotąd, własnej nazwy. Można, jak sądzą, tłumacząc określenia obce zwać je „zapinkami włócznieowatymi”. Najbardziej rzucające się różnice pomiędzy zapinkami z Ukrainy i Białorusi oraz tymi z Jugosławii dotyczą wielkości, tworzywa (częściej występuje srebro) i mniej bogatego zdobienia trójkątnej płytki. Badacze jugosłowiańscy nie zajmowali się bliżej analizą i pochodzeniem omawianego typu fibul. Datowanie ich nie jest również, jak to słusznie podkreśla autorka, precyzyjne.

Zespoły, w których znaleziono zapinki włócznieowate, datowane są od połowy II w. p.n.e. do pierwszych dziesięcioleci I w. n.e. Należy dodać, że dokładna chronologiczna analiza materiałów z cmentarzysk nie jest, jak dotąd, w pełni zadowalająca i pozwala raczej na ogólną orientację niż próbę dokładniejszego datowania poszczególnych typów zabytków⁵.

Poza tym wyraźnym skupiskiem analogicznych do fibul zarubinieckich form znanych z Jugosławii pojedyncze egzemplarze pochodzą z Krymu i znad Morza Czarnego (3 stanowiska), znad dolnej Łaby (1 stanowisko) z Bułgarii (1 stanowisko), co autorka zobrazowała na załączonej mapie. Dla zagadnień chronologii najbardziej interesujące jest znalezisko z Neapolu Scytyjskiego, datowane przez autorkę na II, a raczej na I w. p. n. e. (por. s. 69). Chronologia zespołu była na podstawie analizy jego zawartości ustalona na schyłek II w. p.n.e., a następnie ze względu na znalezioną tam fibulę zarubiniecką III odmiany przesunięta na I w. p.n.e.⁶, co w świetle obecnych wiadomości o datowaniu fibul zarubinieckiego typu nie jest konieczne.

Dla czytelnika polskiego interesująca będzie także wypowiedź autorki recenzowanej pracy o fibulach z Leźnicy Wielkiej, woj. Łódź, i Bodzanowa, woj. Włocławek⁷, które jedynie przypominają zarubinieckie, nie mając z nimi konstrukcyjnie nic wspólnego, co już podnoszono w literaturze⁸.

Osobne miejsce w problematyce fibul zarubinieckich zajmują okazy z późnych zespołów (w których spotyka się także fibule oczkowate serii pruskiej) spoza obszaru tej kultury, znajduwane niejako na jej obrzeżach (np. znane znaleziska z Hryniewicz Wielkich, woj. Białystok), świadczące wg niektórych badaczy o roz-

⁴ R. Hachmann, *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, BRGK, t. 41: 1961, *passim*.

⁵ Z. Marić, *Japodske nekropole u dolini Une*, „Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosna i Hercegovine u Sarajevu”, N. S., t. 23: 1968, *passim*; D. Basler, *Nekropola na Velim lediname u Gostilja (Donja Zeta)*, „Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosna i Hercegovine u Sarajevu”, N. S., t. 24: 1969, *passim*; J. Todorovic, *Karaburma I, nekropola mladeg gvozdenog doba*, „Dissertationes et monographiae”, t. 13, Beograd 1972, *passim*.

⁶ N. N. Pogrebova, *Pogrebenija v mavzolee Neapola Skifskogo*, MIA, t. 96: 1961, s. 175.

⁷ A. Wiklak, *Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej i wenedzkiej w Leźnicy Wielkiej*, WA, t. 31: 1965, ryc. 4a; B. Zielonka, *Końcowe sprawozdanie z badań w Bodzanowie, w pow. aleksandrowskim*, Prz. Arch., t. 13: 1961, ryc. 10.

⁸ T. Dąbrowska, *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie wpływów rzymskich*, Mat. SiW, t. 2: 1973, s. 195, 223 i przyp. 230; T. Dąbrowska, *Kultura zarubiniecka*, [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich*, cz. V, z. 4, Warszawa 1970, s. 137 i przyp. 13.

proszenię się form lokalnych, po zaniknięciu kultury zarubinieckiej, na pobliskie jej tereny. Na podstawie kontekstu, w jakim je znaleziono, K. V. Kasparova odnosi je do zjawisk postzarubinieckich.

I tak na podstawie datowania fibul włócznieowatych na II w. p.n.e. autorka dochodzi do wniosku, że są one wcześniejsze niż fibule zarubinieckie, znajdujące na cmentarzyskach tej kultury. Przenikające na tereny naddnieprzańskie fibule włócznieowate mogły się, zdaniem K. V. Kasparowej, przyczynić do rozwoju fibul zarubinieckich, których najwcześniejsze okazy pochodzą w związku z tym mogą z czasów nie późniejszych niż połowa II w. p.n.e. Na tej też podstawie można kulturę zarubiniecką datować nieco wcześniej, niż to część badaczy radzieckich czyniła.

Przenikanie fibul zarubinieckich na tereny Ukrainy i Białorusi łączy autorka z wpływami celto-iliryskimi, będącymi wynikiem wędrówki Bastarnów, a zwłaszcza ich walk na Bałkanach w l. 179—168 p.n.e., co ostatnio podkreśla się bardzo silnie w literaturze dotyczącej etnicznej mapy Europy Wschodniej⁹. Główne konkluzje omawianej pracy dotyczą więc możliwości wcześniejszego (niż czyniła to część archeologów zajmujących się tymi zagadnieniami) datowania kultury zarubinieckiej i wpływów celto-iliryskich, szczególnie silnie widocznych w pierwszych fazach jej rozwoju. Tymi właśnie sprawami chcę się zająć obecnie nieco szczegółowiej.

Kultura zarubiniecka, należąca do europejskich kultur „nieceltyckiego latenu”, podlegała wyraźnym wpływom kultury lateńskiej. W literaturze wskazywany był południowo-zachodni kierunek tych wpływów poprzez bliżej nie sprecyzowane obszary zajętego przez zespoły lateńskie Zakarpacia oraz kultury Poinienki-Lukasevka¹⁰, a także ze znacznie bardziej oddalonych obszarów Półwyspu Bałkańskiego¹¹. Pośrednio ten właśnie kierunek związków ze światem celtyckim potwierdzają znikome kontakty zarubiniecko-przeworskie, w których wyniku mógłby się zwiększać stopień latenizacji zespołu zarubinieckiego¹².

Omawiając wpływy celto-iliryskie podkreśla się dane historyczne dotyczące Bastarnów, Skordysków i Skirów, a analizując kulturę materialną zespołu zarubinieckiego wymienia się, obok omawianego wyżej zagadnienia powstania fibul zarubinieckich, także występowanie klamer i okuć pasów¹³. Bardzo częste w stroju ludności kultury zarubinieckiej (zwłaszcza grupy poleskiej) trójkątnie, brązowe, zdobione zawieszki mają także analogie na cmentarzyskach japońskich; ponadto spotyka się je w zespołach lateńskich, a podobne także i w dackich¹⁴.

Poza wymienionymi wyżej zabytkami wspomnieć trzeba o popularnych nad górnym Dnieprem i spotykanych także na Polesiu fibulach podkowiastych, które niesłusznie łączone były ze zbliżonymi okazami scytyjskimi¹⁵. Prawie identyczne

⁹ D. A. Mačinskij, *K voprosu o territorii obitanija Slavjan v I-VI vekach*, „Archeologičeskij Sbornik”, t. 17: 1976, s. 91-95; D. A. Mačinskij, M. A. Tichanova, *O mestach obitanija i napravlenijach dviženij Slavjan I-VII vv. n.e.*, AAC, t. 16: 1976, s. 59-94.

¹⁰ Dąbrowska, *Wschodnia granica...*, s. 204-205, 226-227.

¹¹ Z. Woźniak, *Wschodnie pogranicze kultury lateńskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, s. 138-165, zwłaszcza przyp. 124.

¹² Dąbrowska, *Wschodnia granica...*, s. 221-223.

¹³ K. V. Kasparova, *Mogilnik i poselenie u der. Otverzici*, MIA, t. 160: 1969, s. 156-157.

¹⁴ Woźniak, *Wschodnie pogranicze...*, s. 124-125, 160 i przyp. 124.

¹⁵ L. D. Pohol, *Slavjanskie drevnosti Belorusii*, t. I, Mińsk 1971, s. 105-108 oraz krytyka tego poglądu bez wskazania powiązań z innymi kulturami — K. V. Kasparova, D. A. Mačinskij, M. B. Scukin, recenzja pracy L. D. Pohola, *Sov. Arch.*, 1976, z. 4, s. 245-246.

fibule znane są z Czarnogóry¹⁶ i Słowenii¹⁷. Zapinki te datowane są na LTD (występują razem z fibulami o konstrukcji późnolateńskiej), a tylko pojedynczy okaz z cmentarzyska w Gostilju może być odnoszony, na podstawie chronologii całego obiektu, do III-II w. p.n.e.¹⁸ Długotrwałe występowanie tego typu form potwierdzają także zapinki z Karlsteinu, datowane na schyłek LTD¹⁹.

Także w kręgu iliryjsko-celtyckim, choć nie tylko w nim, doszukiwać się można analogii do brązowych bransolet zarubinieckich wydzielonych przez Ju. V. Kucharenkę jako typ piąty²⁰. Analogie pochodzą z cmentarzysk doliny rzeki Uny: Ribica i Jezierina oraz ze skarbu w Goricy²¹. Na wymienionych wyżej cmentarzyskach bransolety te znajdowano w grobach datowanych na czasy od 110 r. p.n.e. do 10/20 r. n.e.; skarb z Goricy może pochodzić także mniej więcej z tego okresu.

Wspomnieć tu jeszcze trzeba liczne na terenach iliryjskich różnego typu łańcuszki, spiralne brązowe kółka (pierścienie?) i inne drobne zawieszki, które składały się na swoisty charakter stroju. Pisząc cytowane wyżej prace, (por. przyp. 8) dotyczące także spraw kultury zarubinieckiej, podkreślałam te odrębności, szczególnie wyraźne w stosunku do innych kultur Europy Środkowej tego okresu, jak również fakt przeżywania się tych elementów stroju w kręgu kultur bałtyjskich (sięgający nawet średniowiecza), nie łączyłam jednak tych ozdób kultury zarubinieckiej z kręgiem celto-iliryjskim. Według danych historycznych, a także analizy położenia geograficznego pośrednikami w rozprzestrzenianiu tych form byli najpewniej Bastarnowie, których łączy się z kulturą Poienesti-Lukasevka znaną z Mołdawii. Wśród znalezisk tej kultury o związkach z celto-iliryjskim południem mówić można na podstawie znajdującej tam, zresztą nielicznie, broni²², srebrnej zapinki z osady w Lukaševce (o ile nie jest to fibula zarubiniecka, czemu jednak przeczy surowiec, bardziej rozpowszechniony wśród fibul włócznieowatych) oraz dość licznych łańcuszków i spiralek, będących częściami różnego typu ozdób, a znajdujących na cmentarzyskach w Poienesti, jud. Vaslui, i Lukasevka, raj. Kodr²³. Interesujące jest, że w materiale zabytkowym tej kultury istnieje znacznie mniej form, które można łączyć z Bałkanami, niż w kulturze zarubinieck-

¹⁶ Basler, *Nekropola...*, ryc. 61, 1 (grób 61).

¹⁷ L. Plesnicar-Gec, *The northern Nekropolis of Emona*, Lublana 1972, s. 122, tabl. CLXIX, 7, 8; J. Szombathy, *Das Gräberfeld zu Idria bei Baca*, „Mittheilungen der Prähistorischen Commission”, I, 5: 1901, s. 360, ryc. 99, 125 i 155.

¹⁸ Basler, *Nekropola...*, s. 10.

¹⁹ M. Menke, *Zur Struktur und Chronologie der spätkeltischen und frühromischen Siedlungen im Reichenhaller Becken*, [w:] *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauegebiet*, Bratislava 1977, s. 234, ryc. 10, 1, 2.

²⁰ Ju. V. Kucharenko, *Zarubineckaja kultura*, Moskwa 1964, s. 37, tabl. 16, 22.

²¹ Marić, *Japodske nekropole...*, tabl. X 35; XIX 22; Č. Truhelka, *Zwei prähistorische Funde aus Gorica (Bezirk Ljubuški)*, „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina”, t. 8: 1902, s. 26, ryc. 42, 43.

²² Przypadkowo odkryty i niestety nie całkowicie pewny grób z Răcăţu, jud. Bacău (A. Vulpe, V. Căpitanu, *Une tombe isolée de l'époque de Latène à Răcăţu*, „Apulum”, t. 9: 1971, s. 153) oraz niepublikowany grób z cmentarzyska w Botosana, jud. Iasi — materiały niepublikowane udostępnione mi przez dr. M. Babesa, za co serdecznie niniejszym dziękuję. Ze względu na wpływ kultury przeworskiej na te tereny nie można całkowicie wykluczyć, że zwyczaj wyposażania grobów w broń może się łączyć z oddziaływaniem tej kultury.

²³ R. Vulpe, *Săpăturile dela Poienesti din 1949*, „Materiale Arheologice”, t. I: 1953, s. 409, ryc. 339, 1, 4; G. B. Fedorov, *Lukasevskij mogilnik*, KSIA, z. 69: 1957, s. 51-62, ryc. 20.

kiej bardziej przecież oddalanej, i że kultura ta posiada niewątpliwie znacznie więcej powiązań z kręgiem jastorfskim²⁴.

Tłumaczenie związków kultury zarubinieckiej z południowym zachodem przemieszczeniami ludnościowymi, nie obejmującymi nawet całego tego obszaru, ale będącymi powodem różnorodnych kontaktów po linii Bałkany—wschodnie połacie Europy, lansowane przez D. A. Maćńskiego i M. A. Tichanową, wydaje się bardzo prawdopodobne. Nie można też całkowicie wykluczyć, że znaczne ilości bursztynu występujące wśród znalezisk japońskich są dowodem kontaktów z północą.

Biorąc pod uwagę wszystkie te na pewno niepełne i nie zawsze dokładnie datowane zjawiska można na obecnym etapie badań stwierdzić, że latenizacja obszarów Europy Wschodniej odbywała się drogą wiodącą od południowego zachodu. Zwarty i bardzo jednolity obszar kultury przeworskiej oddziaływał na tereny wschodnie w stosunkowo niewielkim zakresie (pomijając oczywiście tereny wyraźnego pogranicza kulturowego nad górnym i częściowo środkowym Dniestrem).

Osobnym zagadnieniem jest sprawa datowania tego procesu, opierająca się właściwie na dwóch możliwościach. Pierwsza — opracowywana od wielu lat — to analiza chronologiczno-przestrzenna kultury lateńskiej, druga — to analiza znalezisk hellenistycznych w zespołach kultur miejscowych, głównie znad Morza Czarnego i obszarów przyległych oraz znad Adriatyku.

Datowanie materiałów z Europy Środkowej, zależne od systemów obowiązujących dla kultury celtyckiej, stało się też podstawą ustaleń chronologicznych dla kultury zarubinieckiej²⁵. Zostały one oparte na fundamentalnej pracy R. Hachmanna, wg której początki późnej przedrzymskiej epoki żelaza winno się łączyć ze schyłkiem II w. p.n.e. Tak późne datowanie, długo obowiązujące w literaturze, było szczególnie niezgodne z analizą chronologiczną niektórych importów hellenistycznych, znanych z zespołów kultury zarubinieckiej i Poienesti-Lukasevka. Wcześniej datowane amfory nie pochodziły jednak z cmentarzysk, lecz z osad, nie były więc na ogół znajdowane w bezspornie zwartych zespołach²⁶, co pomniejszało znacznie wiarygodność danych dotyczących chronologii. Analiza stempli amfor z wyżej wspomnianych znalezisk wykazywała, że chodzi tu o okazy wyprodukowane w końcu III i na początku II w. p.n.e. Tak też datowany jest znaleziony w jamie na osadzie w Borosesti, jud. Iasi, ułamek amfory występujący razem z ceramiką typu Poienesti-Lukasevka²⁷. Pociągało to za sobą konieczność wcześniejszego datowania niektórych, typowych dla kultur środkowoeuropejskich, zjawisk na wschodzie, niż na ich macierzystym terenie, co budziło szereg wątpliwości. Z komplikacji wynikających z takiego stanu rzeczy zdawano sobie niejednokrotnie sprawę²⁸, kwestie te jednak nie były nigdy, zwłaszcza w literaturze dotyczącej południowo-wschodniej Europy, dostatecznie szeroko dyskutowane²⁹.

Ostatnie lata przyniosły wyraźne zmiany w kwestii datowania znalezisk celtyckich na terenie Europy Środkowej i Wschodniej. Horyzont fibul konstrukcji środkowolateńskiej odmian wczesnych powiązano znowu z LTC, którego początki

24 M. Babes, *Germanische latènezeitliche Einwanderungen im Raume östlich der Karpaten (Zum heutigen Stand der Forschung über die Poienesti-Lukasevka Kulturgruppe)*, [w:] *Actes du VIII Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, III, Beograd 1973, s. 207-213.

25 A. Ambroz, *Fibuly...*, s. 9-13.

26 E. V. Maksimov, *Chronologija drevnostej zarubineckoj kultury v srednem Podneprovje*, MIA, t. 160: 1969, s. 21-22; E. V. Maksimov, *Sredneje Podneprovje na rubeze našej ery*, Kijów 1972, s. 111-116; A. A. Romanovskaja, *Selišće Lukasevka II*, *Sov. Arch.*, 1962, z. 3, s. 298.

27 M. Babes, *Germanische latènezeitliche „Feuerböcke“ aus der Moldau*, *BRGK*, t. 51-52: 1972, s. 179 i n.

28 Por. *Materiały XI Ogólnopolskiej Konferencji*, *Spraw. Arch.*, t. 23: 1971, s. 475-476.

29 Babes, *Germanische latènezeitliche Einwanderungen...*, s. 208-210.

datuje się na czasy około 200 r. p.n.e.³⁰ W tym to więc czasie, zapewne gdzieś w fazie LTC₁, liczyć się należy z początkami kultury zarubinieckiej. Wskazują na to fibule o konstrukcji środkowolateńskiej zbliżone do odmiany B, fibula z kulkami na kabłąku, a zwłaszcza fibule z ósemkowatymi skrętami na kabłąkach. Pochodzą one z zespołów grobowych z cmentarzysk w Voroninie, raj. Turov (Po-lesie), oraz z Pirogowa, raj. Kijów, i datowane są niewątpliwie na LTC₁³¹, tj. na I połowę II w. p.n.e.

Tak więc jedynie dodatkowym, a nie podstawowym argumentem za zmianą datowania początków kultury zarubinieckiej są przytoczone w omawianej pracy wczesne analogie fibul włócznieowatych z Półwyspu Bałkańskiego, ponieważ istnieje dostateczna ilość danych, aby mniemać, że początki kultury zarubinieckiej, podobnie jak i większości kultur ulegających daleko posuniętej latenizacji, sięgają I połowy II w. p.n.e. Związki te rzucają natomiast nowe i bardzo interesujące światło na stosunki kulturowe tego okresu.

Należy podkreślić wielką zasługę autorki, jaką jest rozpoczęcie dyskusji nad tymi powiązaniem. Niewątpliwie różne aspekty tego problemu będą jeszcze niejednokrotnie dyskutowane i można sądzić, że pozwoli to na rozszerzenie naszej wiedzy o kulturowych i etnicznych zagadnieniach tej części Europy.

Teresa Dąbrowska

M. PALLASCH, PRIBENT KWENTURANUNGA CIBEM NACIYS CIBAL-
NACIYSIM I CIBEM WUBANUNGI BUBUNUNUNGA, *Spisak Arh. i M.*
1975, t. 20-22.

Pracę tę można postrzegać jako wykład archeologiczny, w którym autor przedstawia przegląd literatury z zakresu archeologii. Wskazuje na grupę autorów, którzy uważają, że nie należy używać określenia „latenizacja” i „latenizacja” w odniesieniu do kultury zarubinieckiej, ponieważ nie ma dowodów na to, że w tym czasie doszło do zmiany kultury. Autor uważa, że w tym czasie doszło do zmiany kultury, ale nie jest to dowód na to, że w tym czasie doszło do zmiany kultury. Autor uważa, że w tym czasie doszło do zmiany kultury, ale nie jest to dowód na to, że w tym czasie doszło do zmiany kultury.

Pracę tę można postrzegać jako wykład archeologiczny, w którym autor przedstawia przegląd literatury z zakresu archeologii. Wskazuje na grupę autorów, którzy uważają, że nie należy używać określenia „latenizacja” i „latenizacja” w odniesieniu do kultury zarubinieckiej, ponieważ nie ma dowodów na to, że w tym czasie doszło do zmiany kultury. Autor uważa, że w tym czasie doszło do zmiany kultury, ale nie jest to dowód na to, że w tym czasie doszło do zmiany kultury.

³⁰ Por. Woźniak, *Wschodnie pogranicze...*, s. 7 i n.

³¹ Woźniak, *Wschodnie pogranicze...*, s. 40, 157, 158 i przyp. 28.

1. Pallasch, *Prigent Kwenturanunga Cibem Naciys Cibal-Naciysim i Cibem Wubanungi Bubunungia*, *Spisak Arh. i M.* 1975, t. 20-22.

2. J. Pallasch, *Prigent Kwenturanunga Cibem Naciys Cibal-Naciysim i Cibem Wubanungi Bubunungia*, *Spisak Arh. i M.* 1975, t. 20-22.

3. Por. na ten temat również w pracy: B. Clarka, *Analysed Archaeology*, London 1968, s. 127 g.